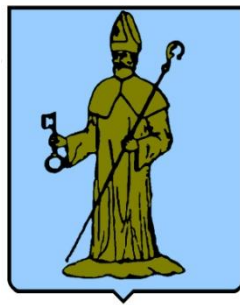

De begraafplaats van de Dieweg Beheerplan

Gemeente Ukkel

Leefmilieu Brussel

Directie Monumenten en
Landschappen

ACIDU

Vereniging van vrienden
van de Begraafplaats van
de Dieweg

INHOUD

1	BESCHRIJVING VAN HET TERREIN.....	4
1.1	OPPERVLAKTE EN LIGGING	4
1.2	RELIËF	6
1.3	GEOLOGIE EN HYROLOGIE	6
1.3.1	<i>Geologie</i>	6
1.3.2	<i>Hydrologie</i>	7
1.4	NATURA 2000	7
1.5	BESCHRIJVING VAN DE PERIMETER	8
1.5.1	<i>GBP (Gewestelijk Bestemmingsplan)</i>	8
1.5.2	<i>Bestaande situatie van rechtswege</i>	9
1.6	BEKNOPTTE GESCHIEDENIS	9
1.6.1	<i>Algemeen</i>	9
1.6.2	<i>Grafkunst</i>	10
1.6.3	<i>Bescherming (geheel + terrein)</i>	10
1.7	BESCHRIJVING VAN DE INSTALLATIES	10
1.8	ALGEMENE OVERWEGINGEN	12
1.9	FLORA EN FAUNA	12
1.9.1	<i>Flora</i>	12
1.9.2	<i>Fauna</i>	13
1.10	JURIDISCH EN REGLEMENTAIR ASPECT	14
2	BESCHRIJVING VAN DE PROBLEMEN OP HET TERREIN.....	15
2.1	HYDROLOGIE	15
2.2	FLORA	15
2.3	GRAVEN	15
2.4	AFVAL	15
2.5	PERSONEEL, GEREEDSCHAP EN OPLEIDINGEN	16
2.5.1	<i>Personeel</i>	16
2.5.2	<i>Gereedschap</i>	16
2.5.3	<i>Opleidingen</i>	16
2.6	COMMUNICATIE	16
3	DOELSTELLINGEN VAN HET BEHEERPLAN	16
4	BEHEERMAATREGELLEN.....	17
4.1	ALGEMENE MAATREGELLEN	17
4.2	MAATREGELLEN VOOR DE GRAVEN	17
4.2.1	<i>Maatregelen voor de graven in het beschermingsbesluit</i>	17
4.2.2	<i>Maatregelen voor de andere graven</i>	18
4.3	MAATREGELLEN VOOR DE FLORA	18
4.3.1	<i>Algemene maatregelen voor de flora</i>	18
4.3.2	<i>Maatregelen voor de klimop</i>	18
4.3.3	<i>Maatregelen voor de grasperken</i>	18
4.3.4	<i>18</i>	
4.3.5	<i>Maatregelen voor de dreven</i>	19
4.4	MAATREGELLEN VOOR DE FAUNA	19
4.4.1	<i>Ongewervelden</i>	19
4.4.2	<i>Gewervelden</i>	19
4.5	MAATREGELLEN VOOR WATER	19
4.5.1	<i>Insijpeling van regenwater</i>	19
4.5.2	<i>Maatregelen voor de lanen in dolomiet</i>	20

4.6	MAATREGELN VOOR DE OMGEVING VAN DE BEGRAAFPLAATS	20
4.7	MAATREGELN VOOR HET AFVAL	20
4.7.1	<i>Maatregelen voor het gebruikelijke en "geïmporteerde" afval</i>	20
4.7.2	<i>Maatregelen voor het groenafval</i>	21
4.8	MAATREGELN VOOR DE GEMEENTEGERBOUWEN	21
4.8.1	<i>Maatregelen voor het woongebouw</i>	21
4.8.2	<i>Maatregelen voor de muren</i>	21
4.9	MAATREGELN VOOR HET GEMEENTELIJK MATERIAAL	21
4.10	MAATREGELN VOOR HET PERSONEEL	21
4.11	ORGANISATIE VAN DE COMMUNICATIE	22
4.11.1	<i>Tussen de diensten</i>	22
4.11.2	<i>Met het publiek</i>	22
5	EVOLUTIE VAN DE MAATREGELN	22
6	BIBLIOGRAFIE	23
6.1	GESCHREVEN BRONNEN	23
6.2	INTERNETBRONNEN	23

1 Beschrijving van het terrein

1.1 Oppervlakte en ligging

De begraafplaats van de Dieweg is een van de meest ongewone plekken van de gemeente. De begraafplaats ligt langs de oude Dieweg en biedt een zicht op het Sauvagèrepark.

De ingang bevindt zich in de Dieweg 95. De begraafplaats ligt op de kadastrale percelen 268p en 264k. Op een vierhoekig, hellend terrein met een oppervlakte die aanvankelijk 1,71 hectare bedroeg, lag de begraafplaats boven de steengroeve van Sint-Job, langs het oude Zoniënwood. Ze is herhaaldelijk uitgebreid, in 1902, 1916 en 1923. Het terrein van de Dieweg is officieel buiten dienst gesteld in 1945, maar er hebben teraardebestellingen plaatsgevonden tot in 1958. Daarna kon dat alleen nog in al toegewezen familiegrafkelders (behoudens uiterst uitzonderlijke afwijkingen). In het begin van de jaren 80 bereikte de begraafplaats een oppervlakte van bijna 4 hectare.

In 1989 is het deel van de begraafplaats dat langs de Diepestraat lag verkocht en op 63 are verkaveld. Vandaag strekt de begraafplaats zich uit over iets meer dan 3 hectare.

Toen de zuidelijke muur eind juni-begin juli 2011 werd hersteld, heeft de industrieel ingenieur van de gemeente die met het dossier was belast allerlei opzoekingen gedaan. Zo heeft hij ontdekt dat de zuidelijke muur van de begraafplaats na de verkaveling in 1989 loodrecht op de oostelijke muur is gebouwd, wat niet strookt met de kadastrale verdeling van de percelen (*zie kadastraal overzicht hieronder*). Een stuk terrein van ongeveer 650 m² is dus al die tijd (22 jaar) ongebruikt gebleven, verstopt achter de muur van de begraafplaats. De gemeente heeft dit deel van het terrein sindsdien dus niet onderhouden.

1.2 Reliëf

Het hellende terrein van de begraafplaats ligt op de noordelijke helling van het Geleytsbeekdal.

1.3 Geologie en hydrologie

1.3.1 Geologie

In de gemeente komt alleen tertiaire en quartaire grond aan de oppervlakte.

1.3.1.1 Tertiair

De tertiaire grond bestaat uit:

- Laag eoceen: een laag Ieperiaan van kwartszand en klei;
- Midden-eoceen: een laag Brusseliaan van zand en zandsteen;
- Hoog eoceen: een laag Lediaan van fijn zand en zandsteen en een laag Assiaan, bestaande uit erg kleihoudend zand;
- Oligoceen: een laag Tongeriaan van zand en kleihoudend zand.

1.3.1.2 Quartair

De quartaire ondergrond bestaat uit eolisch leem uit het pleistoceen. Er zijn ook zichtbare colluvia en alluviën uit het holoceen.

Ten gevolge van de erosie tijdens het quartair komen het Lediaan, het Assiaan en het Tongeriaan alleen op de hoogste punten van de gemeente aan de oppervlakte. Het Tongeriaan is zichtbaar in het Zoniënwoud tussen de hippodroom van Bosvoorde en de kleine Hut. Het Assiaan ligt dan weer op de scheidingslijn van het water van de Ukkelbeek en de Geleytsbeek. Deze laag is

ook zichtbaar langs de Waterlooosesteenweg tussen de kleine Hut en Diesdelle. Het Lediaan komt aan de oppervlakte ter hoogte van het plateau van de sterrenwacht en het Verrewinkelbos.

In het westen van de gemeente, waar het reliëf veel grilliger is, komt de Brusseliaanse laag overvloedig aan de oppervlakte. Het Iepresiaan ten slotte is voornamelijk aanwezig ter hoogte van de gehuchten Stalle en Neerstalle, op grote vochtige laagvlakten.

1.3.1.3 De geologie van de begraafplaats

De aanzienlijke dikte van het Brusseliaan ter hoogte van het terrein verklaart waarom de begraafplaats zich uitsluitend in deze laag bevindt, ondanks het sterke hoogteverschil. Op het terrein bestaat het Brusseliaan uit witte zandsoorten, rijk en minder rijk aan silicium, met kalksteenlagen en witachtige zandsteen.

In de hoge helft van de begraafplaats bestaat de bodem uit zanderig leem aan de oppervlakte, die tot maximaal 2 m diep gaat, en daarna zand tot ten minste 20 m diep (laagst onderzochte diepte).

In de lage helft van de begraafplaats bestaat de bodem uit zanderig leem aan de oppervlakte, die tot maximaal 4,5 m diep gaat, en daarna zand tot ten minste 10 m diep (laagst onderzochte diepte) (GEOSAN 2009).

1.3.2 Hydrologie

De begraafplaats van de Dieweg is gevestigd op de rechterhelling van de Geleytsbeek, een Ukkelse beek die ontspringt in het Vronerodepark en die uitmondt in de Zenne. Omwille van de samenstelling is de bodem van de begraafplaats eerder droog. Het zand laat het water snel percoleren en er is dus geen watervoorraad voor vegetatie. De lanen (uit dolomiet en keien) zorgen voor een aanzienlijke afwatering.

GEOSAN heeft in 2009 vier doorsijpelingstests uitgevoerd, die de volgende resultaten hebben gegeven:

- De in de eerste meters over het hele terrein vastgestelde aardlaag van zanderig leem laat geen goede doorsijpeling van regenwater toe;
- De zanderige aardlaag, die afhankelijk van de plaats op verschillende dieptes ligt (2 m, 4,5 m), lijkt een goede doorsijpeling van regenwater mogelijk te maken;
- In de diepte zijn er natuurlijke waterbronnen op het terrein.

Als er infiltratiewerken worden gepland, moet er dus rekening gehouden worden met de aanwezigheid van natuurlijke bronnen en moet ervoor gezorgd worden de zanderige laag te bereiken die onder het zanderig leem ligt.

Volgens de studie van GEOSAN uit 2009 ligt de watervoerende laag stabiel op ongeveer 11 m onder de begraafplaats. In het jaar 2009 zijn er 4 keer metingen verricht, en de diepte van de watervoerende laag was steeds dezelfde.

1.4 Natura 2000

Natura 2000 is een Europees netwerk (ingevoerd door richtlijn [92/43/EEG](#)) van natuurgebieden of semi-natuurgebieden met een grote erfgoedwaarde dankzij de uitzonderlijke fauna en flora die er voorkomt.

Het invoeren van het Natura 2000-netwerk heeft tot doel de biodiversiteit van het milieu te behouden en de habitats en beschermde soorten in stand te houden. Daarbij wordt in een logica van duurzame ontwikkeling rekening gehouden met economische, maatschappelijke, culturele en regionale vereisten.

Om Natura 2000 coherenter te maken, beveelt artikel 10 van de Habitatrichtlijn aan om een adequaat beheer te bevorderen van landschapselementen die van primair belang zijn voor de wilde flora en fauna en die door hun structuur of hun verbindingfunctie essentieel zijn voor de migratie, de geografische verdeling en de genetische uitwisseling van wilde soorten.

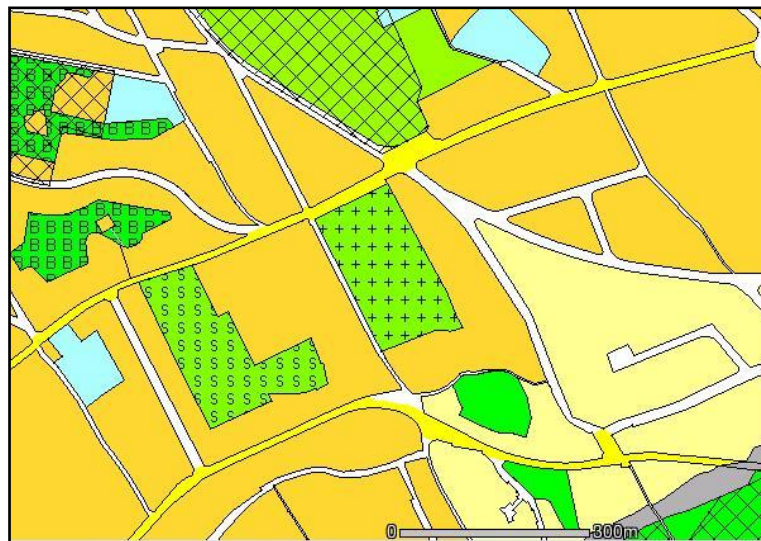
Door haar geografische ligging kan de begraafplaats van de Dieweg worden beschouwd als een **verbindingszone** van de Speciale Beschermingszones in de omgeving, zoals bedoeld in artikel 10 van de Habitatrichtlijn. De begraafplaats is niet alleen een ecologische verbinding maar kan ook beschouwd worden als een bijkomend **wezenlijk element**.

Dit beheerplan wordt dus onderworpen aan een passende beoordeling in nauwe samenwerking met de cel Natura 2000 van Leefmilieu Brussel.

1.5 Beschrijving van de perimeter

In haar bredere omgeving is de begraafplaats van de Dieweg omringd door talrijke groene ruimtes (Wolvendaelpark, Broek, Delvauxpark, ...) en ligt ze op de noordelijke helling van het Gelytsbeekdal. De begraafplaats ligt dus in een opmerkelijk kader en vormt dus een belangrijke schakel in het groene netwerk van Ukkel en dus van Brussel.

1.5.1 GBP (Gewestelijk Bestemmingsplan)

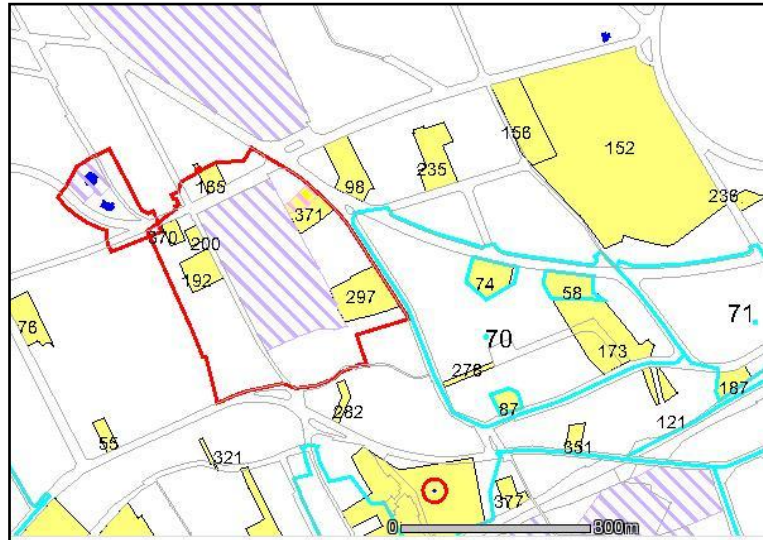

Hoewel de begraafplaats geklasseerd is als begraafplaatsgebied, is ze ook erkend als groengebied met hoogbiologische waarde. De begraafplaats van de Dieweg is omringd door woningen, en maakt tevens deel uit van het groene netwerk van Ukkel. De verschillende gebieden die rond de begraafplaats liggen zijn:

- Het Wolvendaelpark (parkgebied -   en gebied van culturele, historische en/of esthetische waarde en stadsverfraaiing -);
- Het Broek (groengebied -);
- Het Delvauxpark (groengebied met hoogbiologische waarde -);
- De tuinen van de Dieweg (gebied van sport of vrijetijdsactiviteiten in de open lucht -).

1.5.2 Bestaande situatie van rechtswege

De binnenterreinen van de begraafplaats zijn in hun totaliteit beschermd. Er bestaat echter ook een veel ruimere beschermingszone die een deel van het huizenblok omvat, een deel van het huizenblok ten westen en ook een deel in het noorden.

- Beschermingsgebied (—)
- Bijzonder Bestemmingsplan (—)
- Beschermd landschap (// // //)
- Monument of beschermd geheel (—)

1.6 Beknopte geschiedenis

1.6.1 Algemeen

Deze voormalige begraafplaats van Ukkel is opgericht in een tijd van grote stedenbouwkundige en demografische ontwikkeling, na de choleraepidemie van 1866, op een terrein dat aan de gemeente geschonken is door gravin Coghen. Met de eerste teraardebestelling in november 1867 is de begraafplaats van de Dieweg in gebruik genomen. Ten gevolge van de sluiting van de overbevolkte begraafplaatsen van Sint-Job in 1871 en van Sint-Pieter in 1876, alsook door de snelle bevolkingsgroei, was er tegen 1927 geen plaats meer in de begraafplaats van de Dieweg. In 1945 is dus een nieuwe begraafplaats opgericht in Verrewinkel. Vanaf dat moment vonden er in de Dieweg steeds minder teraardebestellingen plaats, totdat dit in 1958 helemaal stopte. Op dat moment lagen er 38.510 zielen in de begraafplaats van de Dieweg.

Het onderhoud was beperkt en de natuur kreeg al snel de overhand. Planten overwoekerden al snel een groot deel van de begraafplaats. De weinige teraardebestellingen die nog plaatsvonden na de sluiting, gebeurden in bestaande grafkelders. Er zijn slechts twee bijzondere afwijkingen toegekend. De ene in 1983, aan George Remi, alias Hergé en de andere in 1996 aan de violist Philippe Hirshhorn. In 1994 is bij de regering een vraag tot klassering ingediend. De procedure is officieel gestart op 22 december 1994. Het terrein van de begraafplaats van de Dieweg is in zijn geheel officieel beschermd op 16 januari 1997.

Talrijke families van de Ukkelse bourgeoisie zijn ter aarde besteld in de begraafplaats van de Dieweg. De families van de bankiers Lambert en Allard bijvoorbeeld, maar ook de families Errera en Woeste. Ook enkele bekende Ukkelaren vonden er hun laatste rustplaats. De architecten Jean-Pierre Cluysenaar en Paul Hankar bijvoorbeeld, naast Hergé, Isabelle Gatti de Gamond, de graveur

Auguste Danse, de beeldhouwer Frans Huygelen en de Ukkelse burgemeesters Hubert Dolez en Xavier de Bue.

Een andere bijzonderheid van de begraafplaats van de Dieweg is dat er een belangrijke begraafplaats van Asjkenazim deel van uitmaakt (de Asjkenazim zijn joden uit het noorden en het midden van Europa). Het gaat om de grootste joodse begraafplaats van het hedendaagse België. Nadat de israëlitische begraafplaats van Sint-Gillis in 1877 verzaagd was en uit gebruik genomen werd, keerden de Brusselse joden zich in datzelfde jaar tot de begraafplaats van de Dieweg. Joden van de hele Brusselse agglomeratie en afkomstig uit een vijftiental verschillende landen zijn er begraven.

1.6.2 Grafkunst

De begraafplaats van de Dieweg getuigt van de grootste bouwkundige strekkingen in onze streken tussen het einde van de 19^e eeuw en de Tweede Wereldoorlog. Grafzerken uit de begintijd van de begraafplaats getuigen van de triomf van de bourgeoisie die zich bij gebrek aan een eigen cultureel referentiekader erkende esthetische waarden toe-eigende, zoals de neogotische of neoklassieke stijl. De grafzerken van het begin van de 20^e eeuw geven op discrete wijze de hoge vlucht aan die de art nouveau nam, op de hielen gezeten door de art deco.

Een groot deel van de grafzerken en grafkelders op deze begraafplaats vertoont ontegensprekelijk artistieke kwaliteiten. Je kunt er bijvoorbeeld een grafzerk vinden die door Victor Horta is getekend voor de familie Stern, alsook werken van Homère Goossens, Paul Dubois, Joseph Jacquet of Auguste Puttemans.

De joodse graven van de Asjkenazim zijn bovendien getooid met gebeitelde grafschriften en symbolen waar al verscheidene studies naar zijn gehouden. Hoewel de stijlvormen van de joodse kunst geen constanten vertonen, zijn de symbolen door de eeuwen heen dezelfde gebleven, tot ze iconografische modellen werden. In de eerste plaats zijn deze symbolen religieus, maar ze zijn ook eigen aan het land. De uil die symbool staat voor het eenzame en melancholische heengaan, de vleugels van de vleermuis die staan voor het lange leven, of de in elkaar geslagen handen van de echtgenoten, omringd door gebroken kettingen, die staan voor de meedogenloze scheiding van de geliefden zijn slechts enkele voorbeelden.

1.6.3 Bescherming (geheel + terrein)

De beschermingsprocedure is begonnen op 22 december 1994 en is uitgemond in de bescherming die bekrachtigd is in een besluit van 16 januari 1997.

Het beschermingsbesluit bevat de betrokken structuren zoals de gebouwen op het terrein, de hekken, de muren, enkele opmerkingen met betrekking tot het beheer van het terrein. Het lijst ook de beschermde grafzerken op. Er staat tevens in dat de bescherming vereist dat een beheerplan wordt opgesteld. Dit is een van de bijzondere voorwaarden van de instandhouding.

1.7 Beschrijving van de installaties

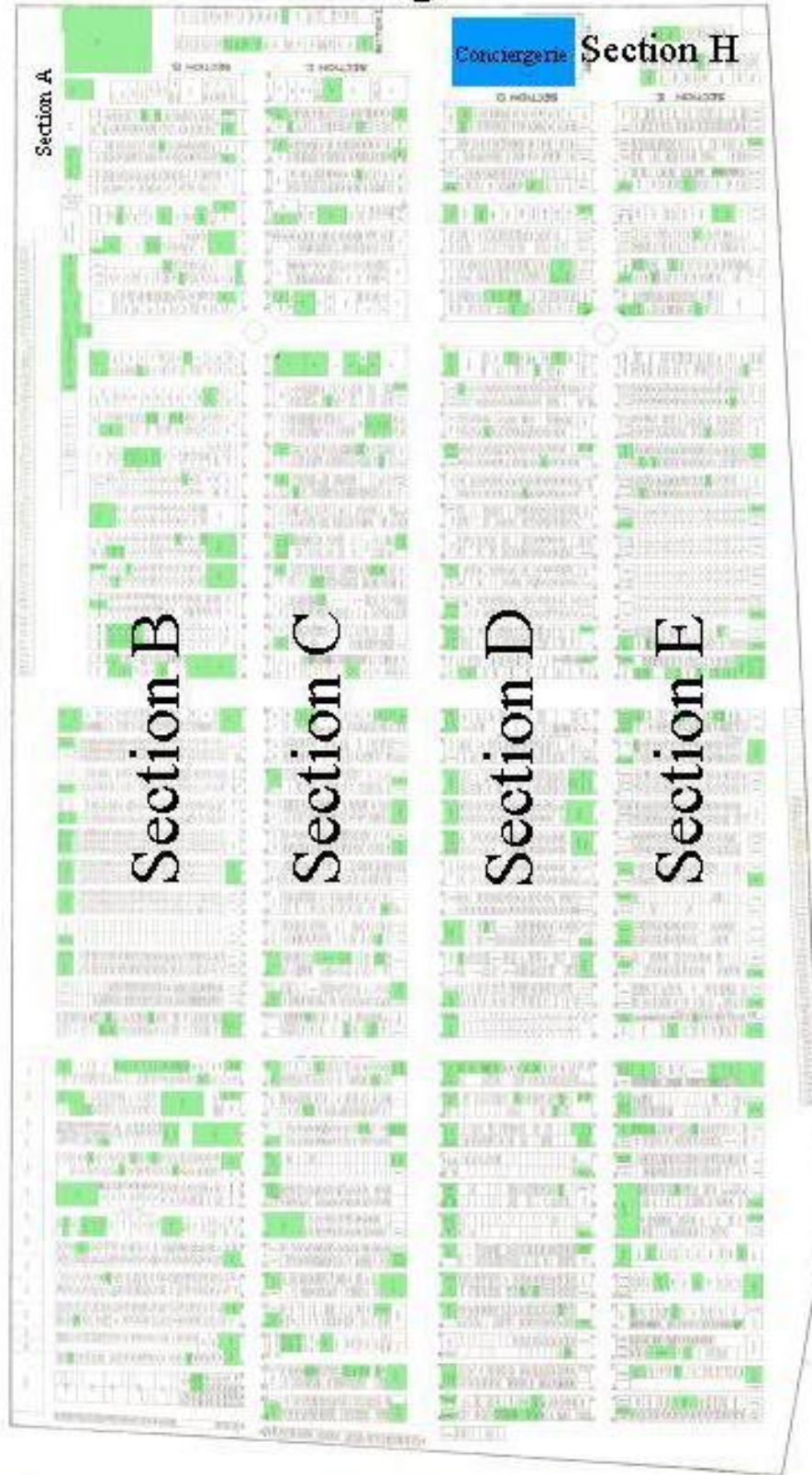
De begraafplaats is verdeeld in 6 afdelingen die van A tot F genoemd zijn. De afdelingen hebben sterk wisselende afmetingen. De afdelingen B, C, D en E zijn de belangrijkste.

- De wegen die parallel lopen met de Ruststraat, de belangrijkste dus, zijn "lanen" genoemd.
- De dwarswegen, die parallel lopen met de Dieweg, heten "dreven".

Op het hierbij weergegeven plan zijn de grafzerken die in het beschermingsbesluit zijn opgenomen in het groen aangeduid.

Rue du Repos

Dieweg

Binnen elke afdeling wordt elke "dubbele rij grafzerken" genummerd vanaf 1 (in het noorden van de begraafplaats, nabij de Dieweg) tot een maximum dat kan gaan tot 96 voor afdeling B.

1.8 Algemene overwegingen

Rekening houdend met de beschikbare middelen en het beschikbare personeel wordt de begraafplaats momenteel goed beheerd op het vlak van de plantengroei en de grafzerken. Het huidige beheer moet in het algemeen behouden worden en hoeft niet uitgebreid te worden tot het vrijmaken van de paden en het onderhoud van bepaalde grafzerken.

Het beheerplan heeft als doel bepaalde beschermde grafzerken beter tot hun recht te laten komen en zich te schikken naar verschillende reglementen (onkruidverdelgers, beschermingsbesluit, ...). De biologische diversiteit op het terrein moet echter behouden blijven.

1.9 Flora en fauna

Sinds de bescherming in 1997 is het een toevluchtsoord geworden van zeer uiteenlopende planten die insecten, vogels en knaagdieren aantrekken. Op een oppervlakte van minder dan drie hectare zijn meer dan tweehonderd plantensoorten geteld.

1.9.1 Flora

Vandaag telt de begraafplaats een onvoorstelbare botanische verscheidenheid doordat ze zo lang is verlaten en slechts beperkt wordt onderhouden. In juli 1993 zijn er meer dan 200 plantensoorten geteld, in 1996 waren dat er 160 en in 2006 was het cijfer **gedaald** tot slechts 91 planten (plantentellingen van de *Groupe flore bruxelloise*). Deze verscheidenheid is in het bijzonder te danken aan de **verschillende omgevingstypes** op en nabij het terrein, gaande van donker onderhout tot open graslanden. Deze erg gevarieerde plantengroei trekt allerlei insecten, vogels en knaagdieren aan. De mahoniabessen vallen bijvoorbeeld in de smaak bij lijsters en merels.

De **inheemse soorten** kunnen in drie groepen verdeeld worden. Een eerste groep bestaat uit planten die groeien op een eerder zure, zanderige bodem, zoals de zilverberk of het vingerhoedskruid. Een tweede groep wordt gekenmerkt door soorten die tegen droogte bestand zijn, zoals kraailook, gele helmbloem en de zandmuur. De derde en laatste soort bevat soorten uit het onderhout in een licht zure bodem, zoals de wilde hyacint, het fonteinkruid en de maagdenpalm.

De **grasachtige sierplanten** op het terrein zijn ook eerder uiteenlopend:

- De schoenlappersplant (*bergenia cordifolia*), een plant uit de steenbreekfamilie (*saxifragacea*) die vroeg in het seizoen tot bloei komt,
- Het meiklokje (*convallaria majalis*),
- De daglelies (*hemerocallis sp*),
- Het schildzaad (*lobularia maritima* of *alyssum maritimum*),
- Verschillende vetkruiden (*tripmadam*, roze vetkruid),
- Zilverkruid (*senecio cineraria*),
- Kleine maagdenpalmen (*vinca minor*).

De **bomen en struiken** op het terrein, waarvan sommige meer dan 8 meter hoog zijn, zijn van erg traditionele soorten:

- De broodboom (*aucuba japonica*),
- De buxus sempervirens,
- De Californische cipres (*chamaecyparis lawsoniana*),
- De dwergmispel,
- De mahonie (*mahonia aquifolium*),
- Hulst (*ilex aquifolium*),
- De liguster (*ligustrum ovalifolium*),
- De laurierkers (*prunus laurocerasus*),
- De venijnboom (*taxus baccata*),
- De zomereik (*quercus robur*),
- De wintereik (*quercus petraea*),
- Sporkehout (*frangula alnus*),
- De wilde lijsterbes (*sorbus aucuparia* L.),
- De gewone esdoorn (*acer pseudoplatanus* L.).

Bovendien was het op het einde van de 19^e eeuw erg gebruikelijk **klimroos** te planten aan gietijzeren bogen, aan weerszijden van grafzerken. De oude rozensoorten op de begraafplaats worden vandaag de dag erg op prijs gesteld door liefhebbers. Er kunnen ook uitheemse wilde bloemen waargenomen worden, zoals het akkerklokje en het jacobskruiskruid.

Er groeien ook enkele **zeldzame en ongewone soorten** zoals de beemdooievaarsbek, het duizendguldenkruid en de heelblaadjes, alsook een zeggesoort (*carex*) die hier voor het eerst in België is waargenomen. Aangezien de grafzerken uiteenlopende chemische samenstellingen hebben, groeien er ook soms zeldzame soorten van korstmossen en mossen op.

De **exotische flora** van de begraafplaats vindt zijn oorsprong in de decoratieve beplantingen die oorspronkelijk bij de graven werden verwezenlijkt. Deze groep bestaat uit een zestigtal sierplanten die voornamelijk voor hun bloeseming en hun langdurig bladwerk zijn gekozen. Het vermelden waard zijn onder andere de rozenstruiken, de hortensia's, forsythia's, sering, ...

Er komen ook een tiental soorten **klimop** voor, waarvan de langdurige bladgroei symbool staat voor onsterfelijkheid. De meeste van deze soorten ontwikkelen zich echter op kleinere schaal, en hebben te lijden onder de concurrentie van inheemse soorten. Het ziet ernaar uit dat zij op korte termijn zullen verdwijnen. Alleen de mahonia's en de dwergmispels blijven uitbreiden.

Kortelings is in sommige delen van de begraafplaats ook de **Japane duizendknoop** (*fallopia japonica*) opgedoken, een woekerplant die al erg bekend is in Europa. De oorsprong van deze nieuwe waarnemingen is onbekend.

Een exogene woekerplant is een exotische soort die de autochtone biodiversiteit van de natuurlijke of semi-natuurlijke ecosystemen waarin hij zich heeft gevestigd verstoort.

1.9.2 Fauna

1.9.2.1 Ongewervelden

In de jaren '90 zijn er door Robert Kekenbosch twee spinnensoorten ontdekt op het terrein die weinig voorkomen in het Brussels gewest: 2 soorten *arctosa* (*arctosa perita latreille* en *arctosa leopardus sundevall*).

In september 2008 is nabij het graf van Hergé een kolonie ontdekt van meer dan 100 nesten van de klimopbij (*colletes hederiae*). Dit is een erg zeldzame alleen levende late bijensoort.

Hieronder volgt een fragment uit het artikel van Nicolas Vereecken (Vereecken et al., 2006):

"De klimopbij, *colletes hederæ* (colletidae) is de laatste soort van de Belgische alleen levende bijenfauna. De mannetjes verschijnen pas in de loop van de tweede week van augustus, soms nog later, en de activiteit van de vrouwtjes stopt over het algemeen rond eind oktober (Schmidt & Westrich 1993). Deze soort, die lang onbekend is gebleven, is pas in 1993 voor het eerst beschreven op basis van specimina die in Duitsland en Kroatië waren verzameld (Schmidt & Westrich 1993, Bischoff et al. 2005). (...) Een element maakt het echter makkelijk ze te herkennen: de vrouwtjes van de *C. hederæ* zijn monolectisch op de klimop (*hedera helix*), wat inhoudt dat ze hun larvencellen alleen bevoorraden met pollen van de klimopbloesem (Bischoff et al. 2005). De mannetjes bezoeken de klimop ook als nectarbron (Afbeelding 9), maar ze kunnen ook vaak waargenomen worden op andere nectargevende planten zoals heide (D. Genoud, comm. pers. 2006) van guldenroede of andere sierplanten of gewone planten die nabij hun nesten groeien. (...) Zoals hierboven vermeld beginnen de vrouwtjes na het paren hun ondergrondse nesten te bouwen. Meestal gebeurt dat op eerder verticale oppervlakken (in tegenstelling tot de *A. vaga*, *C. cunicularius* en *D. hirtipes*, die over het algemeen op vlakke oppervlakken nesten bouwen). De hoofdgang die naar de larvencellen leidt begint bij de *C. hederæ* aldus regelmatig horizontaal over een tiental centimeter, om daarna bijna verticaal te dalen over 30 tot 45 cm, waaruit korte zijgangen ontspringen die naar de individuele larvencellen leiden (Bischoff et al. 2005)."

1.9.2.2 Gewervelden

1.9.2.2.1 Vogels

Er is betreffende de avifauna op het terrein in maart 2009 een advies aangevraagd bij Leefmilieu Brussel-BIM. Daaruit blijkt dat de nestbouwende avifauna op het terrein bestaat uit ongeveer 43 soorten.

1.9.2.2.2 Vleermuizen

In 2009 heeft PlecoBrux 3 telavonden georganiseerd op de begraafplaats van de Dieweg. Deze avonden zijn op poten gezet in het kader van de voorbereiding van het beheerplan, op vraag van Leefmilieu Brussel. De gewone dwergvleermuis (*pipistrellus pipistrellus*) is ruim aanwezig op het terrein, met ten minste 4 jachtgebieden. Deze vleermuizen jagen met name langs de ringmuur in het oosten en rond de bosjes in het westen. Er is minder bedrijvigheid in het met bomen begroeide deel in het zuiden van de begraafplaats, waar meer activiteit lijkt te zijn bij slecht weer.

Er is ook een *myotis sp.* en een gladneus (waarschijnlijk een laatvlieger: *eptesicus serotinus*) waargenomen op het terrein tijdens deze observaties.

1.9.2.2.3 Landgewervelden

Muizen, spitsmuizen, straatkatten en vossen zijn aanwezig op het terrein. Deze laatsten, die weliswaar noodzakelijk zijn voor het beheer van de populaties van kleine gewervelden, veroorzaken enige hinder doordat ze hun legers vaak graven onder grafstenen.

1.10 Juridisch en reglementair aspect

De begraafplaats wordt omwille van de bijzondere situatie ervan momenteel geregeld door 2 verschillende reglementen:

- Het reglement van de Burgerlijke Stand;
- De regelgeving inzake beschermde ruimten.

2 Beschrijving van de problemen op het terrein

Het beheer valt momenteel onder de bevoegdheid van de Burgerlijke Stand, maar is niet meer aangepast aan de nieuwe Europese richtlijnen en aan de doelstellingen voor het behoud die voortvloeien uit de bescherming van het terrein en voor het behoud van de plantendiversiteit die sinds enkele jaren tot ontwikkeling is gekomen.

2.1 Hydrologie

Over de hele oppervlakte van de begraafplaats stroomt het water naar beneden doordat er geen afvoerstructuur is. Deze stroom doet zich in alle paden tussen de afdelingen voor en leidt tot:

- Het wegspoelen van dolomiet;
- Dolomiet en kiezelstenen die naar het lageregelegen deel van het terrein stromen;
- Een erg vochtige, bijna modderige zone onderaan het terrein, aan de rand van de muur.

Het bijna onbestaande rioolnet is bovendien in een erg slechte staat. De meeste slikkers zijn verstopt door dolomiet. Het enige deel van dit net dat nog doeltreffend is, bevindt zich onderaan de begraafplaats, waar de slikkers het afvoeiend water laten afvloeien naar de riolering van de Ruststraat.

2.2 Flora

Rond de grafzerken, op de dreven uit dolomiet en tussen de tegels van de paden groeit het hele jaar door onkruid.

De arbeiders van de begraafplaats trekken het onkruid met de hand uit als ze daar tijd voor hebben. Ze zijn echter maar met z'n tweeën, wat zeer weinig is gelet op de oppervlakte.

Sinds april 2004 zijn onkruidverdelgers niet meer toegelaten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (1 april 2004 - Ordonnantie tot beperking van het gebruik van pesticiden door de beheerders van openbare ruimten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest). Een gemakkelijksoplossing bestond erin zout te gebruiken, maar daarmee is in 2009 gestopt en de bestellingen voor zout zijn opgezegd.

Bezoekers klagen regelmatig, ervan overtuigd dat de begraafplaats verwaarloosd wordt. Bovendien weten heel wat bezoekers niet dat de familie van de overledene het onkruid moet verwijderen van het graf.

2.3 Graven

Sinds de bescherming is door de gemeente geen enkel onderhoud uitgevoerd aan de graven, beschermd of niet. Ze zijn dus allemaal sterk beschadigd en in een soms verregaande staat van verval.

Bovendien zijn er gevallen geweest van vandalisme en diefstal (gebroken ruiten, gestolen koper, ...).

Wat de algemene symmetrie van de begraafplaats betreft, bestaat er een rotonde bovenaan aan de westelijke zijde, maar niet aan de oostelijke zijde. Er zijn geen inlichtingen gevonden over de vraag of dit "normaal" is, noch of de oostelijke rotonde misschien ooit afgebroken is.

2.4 Afval

Het groenafval wordt afgevoerd in een gemeentelijke container die regelmatig wordt opgehaald. De ligging van deze container is echter problematisch. Er is geen speciale zone waar

deze container bewaard wordt, en hij wordt dus pal in het midden van de centrale laan geplaatst. Dit is erg praktisch maar weinig esthetisch. De arbeiders hebben er makkelijk toegang toe om er hun groenafval in te gooien, en de vrachtwagen die de container ophaalt kan er ook makkelijk bij.

Op het terrein is weinig afval van andere soorten. Niettemin staan er vuilnisbakken voor de bezoekers langs de lanen, die door de arbeiders met de hand worden leeg gemaakt.

2.5 Personeel, gereedschap en opleidingen

2.5.1 Personeel

Er is niet veel personeel op de begraafplaats: 2 personen, van wie een deeltijds (4/5). Hun basisopleiding (grafdelver) is bovendien niet zeer gepast voor het onderhoud van een dergelijk terrein (grafzerken, groenruimten, wegen, ...).

2.5.2 Gereedschap

Er stellen zich beperkte problemen op het vlak van het beheer van het gereedschap en de producten die de arbeiders gebruiken. Hun gereedschap blijkt in de meeste gevallen immers niet geschikt voor het vereiste werk, is in slechte staat of ontbreekt volledig uit hun opslagplaats.

2.5.3 Opleidingen

Op dit moment hebben de mannen geen enkele opleiding gevolgd, en zijn er ook geen gepland.

2.6 Communicatie

Er doen zich onomstotelijke problemen voor op het vlak van de communicatie tussen de verschillende diensten, alsook tussen het gemeentebestuur en de burgers. Dit gebrek aan communicatie leidt ook tot problemen op het vlak van de interne organisatie van de begraafplaats.

Met de bevolking leidt dit communicatiegebrek ook tot problemen aangezien de burgers niet weten dat zij de graven moeten onderhouden, ... Bovendien klagen ze vaak over hoe de begraafplaats eruit ziet.

Kortom, er zijn geen echte communicatiemiddelen op het terrein.

3 Doelstellingen van het beheerplan

Het hoofddoel van het beheerplan bestaat erin de beschermde graven beter tot hun recht te laten komen, met respect voor de biodiversiteit op het terrein en overeenkomstig de verschillende reglementen (onkruidverdelgers, beschermingsbesluit, ...).

Om deze doelen te bereiken en om de problemen op het terrein op te lossen, moet gehandeld worden op verschillende vlakken:

- De aanwezige biodiversiteit bewaren;
- Het groen en blauw netwerk verbeteren;
- Het afval op intelligente wijze beheren (groen en ander);
- De problemen oplossen op het vlak van afvoeiend water en erosie, door zoveel mogelijk water in de bodem te doen dringen;
- Dolomiet verwijderen en vervangen door een geschikter materiaal (tegels of, in het uiterste geval, porfier, lavalith, ...);
- Het algemeen uitzicht van de begraafplaats en in het bijzonder van de graven in het beschermingsbesluit verbeteren;

- Het gebruik van bij wet verboden onkruidverdelgers stopzetten;
- Ecologische alternatieve technieken vinden om onkruid te verdelgen;
- Het werkkader, het gereedschap, de middelen en de kennis van de arbeiders verbeteren.

4 Beheermaatregelen

4.1 Algemene maatregelen

Er moeten algemene beheermaatregelen getroffen worden, die zowel betrekking hebben op de graven als op de flora. Er is besloten dat daartoe een werkgroep met experts de begraafplaats in detail zou bestuderen om precieze werkfiches voor de arbeiders op te stellen (1 fiche per perceel, de begraafplaats is onderverdeeld in 16 percelen).

Deze groep bestaat uit experts inzake:

- Grafkunst: Dhr. Marcel Célis, dhr. Thierry Wauters, mevr. Oda Goosens;
  - Flora & fauna: Dhr. Jean-Christophe Prignon, mevr. Marie-Françoise Godart;
- en
- Een van de uitvoerders: De Groendienst in de hoedanigheid van dhr. Fabien Chanteux;
  - De coördinator: De Milieudienst.

Een van de voornaamste maatregelen op het vlak van flora was het besluit geleidelijk aan de jonge stammen (kleiner dan 1.50 m hoog) uit te trekken – af te snijden van de volgende soorten:

- Es;
- Esdoorn;
- Wilg;
- Berk;
- Prunus cerotina;
- Fallopia japonica (technische fiche bijvoegen).

En dit om meer plaats te laten voor de andere boomsoorten, zodat de flora van de begraafplaats kan diversifiëren.

Deze werkfiches worden als bijlage bij het onderhavige beheerplan gevoegd.

4.2 Maatregelen voor de graven

4.2.1 Maatregelen voor de graven in het beschermingsbesluit

Doelstelling:	<ul style="list-style-type: none"> • Ze ruwweg en geleidelijk aan vrijmaken van het teveel aan planten, met behoud van het uitzicht voor de begraafplaats
Uitvoerder:	<ul style="list-style-type: none"> • Arbeiders van het terrein
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Alle opgelijste monumenten: systematisch schoonmaken van de vegetatie • Labelling van de monumenten op de lijst via een schild van DML uit pvc, met silicone gelijmd • Op de <u>grote grafkelder aan de rand met de Ruststraat</u>: De stukjes gebroken grafsteen die overal verspreid liggen verwijderen – de golfplaten vervangen - ... • Opnieuw vastmaken wat vastgemaakt kan worden

4.2.2 Maatregelen voor de andere graven

Doelstelling:	<ul style="list-style-type: none"> • De interessante graven die niet in het beschermingsbesluit zijn opgenomen vrijmaken met behoud van het uitzicht van de begraafplaats • De plantengroei zich in beperkte mate laten ontwikkelen op de andere graven
Uitvoerder:	<ul style="list-style-type: none"> • Arbeiders van het terrein
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Voor de interessante graven: zie werkfiches • Voor de andere: behoud van het huidige beheer (en niet uitgebreid) op het vlak van onderhoud van deze graven

4.3 Maatregelen voor de flora

Sinds april 2004 zijn onkruidverdelgers in de openbare ruimte niet meer toegelaten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (1 april 2004 - Ordonnantie tot beperking van het gebruik van pesticiden door de beheerders van openbare ruimten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest).

4.3.1 Algemene maatregelen voor de flora

Doelstelling:	Tot een beheer komen dat de rijkdom van het terrein behoudt, zonder dat de planten overwoekeren op andere terreinen
Uitvoerder:	Theorie: werkgroep Praktijk: arbeiders van het terrein
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • De werkfiches geven per perceel aan welk werk verricht dient te worden.

4.3.2 Maatregelen voor de klimop

Doelstelling:	Klimop beheren op een wijze die de alleen levende bijen (<i>colletes hederæ</i>) niet verstoort
Uitvoerder:	Arbeiders van het terrein
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • De klimop niet kort knippen, anders bloeit hij pas opnieuw na een zekere tijd • Als de klimop gesnoeid moet worden, overgaan tot een overwogen snoeien, eventueel gespreid over verschillende jaren, zodat een deel van het massief op het einde van elke zomer bloeit (september-november).

4.3.3 Maatregelen voor de grasperken

Doelstelling:	Plantengroei van graslandtype laten ontwikkelen, met behoud van een onderhouden uitzicht van de grasperken
Uitvoerder:	Arbeiders van het terrein
Regelmaat:	<ul style="list-style-type: none"> • 2x per jaar maaien • ± 30 juni • ± 15 oktober
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Met afvoeren van maaiafval TE VERMIJDEN: Het gebruik van een recycleergrasmaaier (verrijkt te veel).

4.3.4 Maatregelen voor de dreven

Doelstelling:	De dreven in dezelfde staat laten (het zand en het mos laten – niet vervangen door iets anders!!!) zodat de alleen levende bijen de nodige plaats houden om nesten te bouwen.
Uitvoerder:	Arbeiders van het terrein
Werkwijze:	Het huidige beheer moet behouden worden (en niet uitgebreid) op het vlak van tot het vrijmaken van de paden.

4.4 Maatregelen voor de fauna

4.4.1 Ongewervelden

4.4.1.1 Colletes hederæ

Doelstelling:	De alleen levende bij toelaten zich op het terrein te ontwikkelen
Uitvoerder:	Arbeiders van het terrein
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Behoud van eerder kale zones met kleihoudende of klei-zandhoudende grond op een verticaal hellende bodem, • De vorming bevorderen van pioniersoorten (met name gele <i>asteraceae</i> en wilgen op zand) op zandbodems • Zanderige velden behouden die onmisbaar zijn voor nesten van psammofiele vliesvleugeligen • Aanwezigheid van micro-reliëf is ook wenselijk

4.4.2 Gewervelden

Doelstelling:	Plekken behouden waar gewervelden welkom zijn, of het gaat om vleermuizen of vossen, of ...
Uitvoerder:	
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Behoud van sommige dode bomen op voet indien er geen veiligheidsprobleem is; • Legers van vossen met rust laten indien er geen veiligheidsprobleem is;

4.5 Maatregelen voor water

4.5.1 Insijpeling van regenwater

Doelstelling:	Afvloeiend water, het uithollen van paden en de modderige zone onderaan de begraafplaats beperken door het regenwater te laten insijpelen.
Uitvoerder:	Externe studiebureaus (GEOSAN – Petitzon)
Begrotingsartikel:	Geosan: Petitzon:
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • De bodem analyseren om na te gaan wat de beste manier is om regenwater en afvloeiend water te laten insijpelen (nieuwe afvoergeulen, riolen, zinkputten, ...) • Beroep doen op dhr. Petitzon voor een hydrologische studie: <ul style="list-style-type: none"> - Oplossing voor het stormbekken met betegeling van

	de lanen; - Vraag voor advies van KCML op 17/06/2011; - Positief antwoord van KCML m.b.t. stormbekken en bestrating lanen op 29/07/2011; <i>Opvolging in afwachting van opmeting van het verhoogde perceel...</i>
--	--

4.5.2 Maatregelen voor de lanen in dolomiet

Doelstelling:	Het dolomiet van de lanen op het terrein verwijderen
Uitvoerder:	Externe ondernemingen in bestrating
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Principe-akkoord vanwege KCML m.b.t. het bestraten van de lanen op 29/07/2011; • Te verwezenlijken: • Indienen vraag tot stedenbouwkundige vergunning en vraag tot subsidie bij de KCML • Bestraten van de lanen met herstelling van de straatgoten

4.6 Maatregelen voor de omgeving van de begraafplaats

De omgeving van de begraafplaats maakt een deel uit van de beschermingsperimeter en er moet dus ook rekening mee worden gehouden. Dit omvat:

- De muur die de begraafplaats omringt;
- Het vooruitgestoken gedeelte voor de begraafplaats (parking).

Doelstelling:	Het uitzicht en de functie verbeteren met respect voor het karakter van het terrein en het beschermingsbesluit.
Uitvoerder:	<ul style="list-style-type: none"> • Muur: GGO (Gemeentebouwen/Onderhoud) • Parking Dieweg: Wegendienst
Begrotingsartikel:	<ul style="list-style-type: none"> • Muur • Parking
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Westelijke, oostelijke en noordelijke muur: stabilisatie van de muur en opvoegen van de bakstenen en de blauwe steen (door een externe firma) – uitgevoerd in 2010 en 2011 en ... (door en onder toezicht van GGO) • Zuidelijke muur uit beton: Totale afbraak en vernieuwing <i>Opvolging in afwachting van opmeting van het verhoogde perceel...</i> • Parking: Volledige vernieuwing van de parking, linden planten en bloemperken (door en onder toezicht van de Wegendienst)

4.7 Maatregelen voor het afval

4.7.1 Maatregelen voor het gebruikelijke en "geïmporteerde" afval

Doelstelling:	Afval op het terrein beperken, alsook de tijd om het te sorteren en weg te voeren
Uitvoerder:	
Begrotingsartikel:	

Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • 2 vuilnisbakken voor gescheiden afval plaatsen aan de ingang van de begraafplaats. • D.m.v. een bord mensen met groenafval naar de gemeentelijke container op de centrale laan leiden.
------------	---

4.7.2 Maatregelen voor het groenafval

Momenteel wordt de container voor groenafval van de begraafplaats van de Dieweg elke 4 à 6 weken geleegd. In totaal geeft dat 8 à 10 containers per jaar.

Doelstelling:	Voorkomen dat afval op het terrein ophoopt, zowel dood hout als kleiner groenafval.
Uitvoerder:	Arbeiders van het terrein Groendienst
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Afvoeren van snoeiafval door de Groendienst. • Afvoeren van ander groenafval via de container in de centrale laan (in afdeling D bij paal 58 is er plaats voor een container; dat daar organiseren?)

4.8 Maatregelen voor de gemeentegebouwen

4.8.1 Maatregelen voor het woongebouw

Doelstelling:	
Uitvoerder:	
Begrotingsartikel:	
Regelmaat:	
Termijn:	
Werkwijze:	

4.8.2 Maatregelen voor de muren

4.9 Maatregelen voor het gemeentelijk materiaal

Doelstelling:	
Uitvoerder:	
Begrotingsartikel:	
Regelmaat:	
Termijn:	
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • Wegvoeren van het diverse materiaal dat opgeslagen is achter afdeling H

4.10 Maatregelen voor het personeel

Doelstelling:	De bezetting op het terrein verhogen
Uitvoerder:	<ul style="list-style-type: none"> • Burgerlijke stand • KCML
Begrotingsartikel:	
Regelmaat:	Jaarlijks
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> • 2 arbeiders-restaurateurs, 80 % gesubsidieerd door DML

	<ul style="list-style-type: none"> Onderhoudsfiches voor de arbeiders opstellen: onderhoud steen en onderhoud metaal
--	---

4.11 Organisatie van de communicatie

4.11.1 Tussen de diensten

Doelstelling:	
Uitvoerder:	
Begrotingsartikel:	
Regelmaat:	
Termijn:	
Werkwijze:	- Een fax installeren voor de arbeiders (zodat ze daarvoor niet meer naar de begraafplaats van Verrewinkel hoeven te gaan)

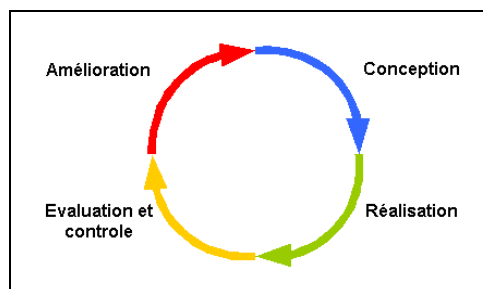
4.11.2 Met het publiek

Doelstelling:	Het publiek inlichten over ondernomen actie
Uitvoerder:	
Begrotingsartikel:	
Regelmaat:	
Termijn:	
Werkwijze:	<ul style="list-style-type: none"> Briefontwerp voorgelegd aan mevr. Vermaelen Informatiebord plaatsen aan de ingang Artikel opstellen voor het gemeentelijk tijdschrift (Wolvendael) De bezoekers inlichten over de subsidie voor particulieren die graven willen restaureren

5 Evolutie van de maatregelen

Een belangrijk deel van het beheer van groenruimte bestaat uit het controleren van de resultaten en de doeltreffendheid van de uitgevoerde acties. De doeltreffendheid wordt dus geëvalueerd en zo nodig wordt het beheer herzien om te verzekeren dat de doelstellingen worden bereikt. De hierboven voorgestelde lijst met beheermaatregelen mag dus niet worden beschouwd als onveranderlijk.

Wij staan onszelf dus een zekere bewegingsvrijheid toe, alsook de mogelijkheid om te reageren in functie van de evolutie van de aanwezige habitats, steeds met respect voor de algemene onderhouds- en behoudsdoelstellingen van het terrein.

6 Bibliografie

6.1 Geschreven bronnen

PIERRET, Phillippe: "Ces pierres qui nous parlent... : mémoires juives et patrimoine bruxellois, le cimetière du Dieweg au XIXème siècle » (Didier Devillez Editeur, Bruxelles).

Mémoires, mentalités religieuses, art funéraire : la partie juive du cimetière du Dieweg à Bruxelles, XIXe – XXe siècle. Revue des Etudes Juives, Peeters, Paris - Leuven.

VERMAELEN, Brigitte, en Thierry WAUTERS

De begraafplaats van de Dieweg. Brussel Stad Kunst en Geschiedenis, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dienst Monumenten en landschappen, Brussel.

Geschied- en Heemkundige Kring van Ukkel en omgeving: "Monuments, sites et curiosités d'Uccle" (2001).

6.2 Internetbronnen

http://fr.wikipedia.org/wiki/Cimeti%C3%A8re_du_Dieweg, geraadpleegd op 4/03/09

http://www.opt.be/informations/attractions_touristiques_uccle__parc_du_cimetiere_du_dieweg, geraadpleegd op 4/03/09

<http://inflorescences.blog4ever.com/blog/photos-96171-14.html>, geraadpleegd op 4/03/09